

<https://helda.helsinki.fi>

Miten Suomi lakkasi olemasta kehitysmaa? : taloudellinen ja inhimillinen kehitys 1800- ja 1900 -luvuilla

Saaritsa, Sakari

Gaudeamus

2019

Saaritsa , S 2019 , Miten Suomi lakkasi olemasta kehitysmaa? taloudellinen ja inhimillinen kehitys 1800- ja 1900 -luvuilla . julkaisussa J Koponen & S Saaritsa (toim) , Nälkämaasta hyvinvointivaltioksi : Suomi kehityksen kiinniottajana . Gaudeamus , Helsinki , Sivut 33-50 .

<http://hdl.handle.net/10138/310045>

unspecified
publishedVersion

Downloaded from Helda, University of Helsinki institutional repository.

This is an electronic reprint of the original article.

This reprint may differ from the original in pagination and typographic detail.

Please cite the original version.

2

MITEN SUOMI LAKKASI OLEMASTA KEHITYSMAA? TALOUDELLINEN JA INHIMILLINEN KEHITYS 1800- JA 1900-LUVUILLA

SAKARI SAARITSA

Maailmansodan loppumullistuksessa, vuonna 1918 käydyin muutaman kuukauden pituisen Saksan tukeman sankarillisen itsenäisyssodan jälkeen, Suomi saavutti täyden itsenäisyyden, ja tämä itsenäisyys antoi voimakkaimman mahdollisen sysäyksen kansakunnan kaikinpuoliselle kehitykselle.

Kahdessakymmenessä vuodessa rukiin viljely kaksinkertaistui, vehnäsato kasvoi kolmikymmenkertaiseksi. Voin vienti kasvoi kolminkertaiseksi ja juuston neljä- ja puolikertaiseksi. Sahatavaran tuotanto kasvoi kuusinkertaiseksi ja selluloosan viisitoistakertaiseksi.

Kansakouluoppilaiden määrä kasvoi yli kaksinkertaiseksi, oppikoulujen ja yliopistojen kaksinkertaistui. Sairaalavuoteiden määrä kasvoi 150 prosenttia, valtiollisten ja kunnanlääkäreiden lähes 100 prosenttia ja hammaslääkärien 250 prosenttia.

Nämä muutamat satunnaiset luvut antavat käsityksen tavattomasta kehitystahdista.

ENTISEN PÄÄMINISTERIN A. K. CAJANDERIN LAUSUNTO
YHDYSVALTALAISILLE AVUNANTAJILLE TALVISODAN JÄLKEEN.¹

Vaikka ei koskaan päästäisi yhteisymmärrykseen siitä, *miksi* Suomi lakkasi olemasta ”kehitysmäa”, on mahdollista kysyä, *milloin* ja *miten* näin tapahtui. Koska kehittyneisyydelle on ajan mittaan määritelty monia kriteerejä, joiden mittaaminen on monimutkaista, näihin kysymyksiin on lukuisia

mahdollisia vastauksia. Ne ovat kaikki sinällään kiinnostavia, ja jokainen niistä sisältää vastauksia myös miksi-kysymykseen.

Talvisodan alkaessa pääministerinä toimineen A. K. Cajanderin lausunto Suomen sodanaikaisille yhdysvaltalaisille ”donoreille” tai avustajille kertoo erään määrittelytavan historiallisesta voimasta. Vaikka takana oli raju, lyhyt sota, jonka jälkikuva on ennen kaikkea eksistentiaalinen ja poliittinen, lausunnossa käytetään tilaa edellisiä vuosikymmeniä koskevien tilastoidindikaattorien esittelyyn (ks. myös Kettunen, luku 11 ja Hanrikainen, luku 17). Kuin tämän päivän kehitykseen poliitikko Cajander näyttää todistelevan, ettei Suomi suinkaan ollut mikään Kankkulan kaivo, vaan se oli kyennyt ottamaan omin voimin merkittäviä taloudellisia, sosiaalisia ja sivistyksellisiä edistysaskelia. Kehityksen tärkeimmäksi moottoriksi hän nostaa valtiollisen itsenäisyyden saavuttamisen.

Tässä luvussa näkökulma on niin ikään tilastollinen. Vastauksia haetaan kehityksen keskeisinä pidetyistä ulottuvuuksista, niiden ajallisista muutoksista ja keskinäisistä suhteista sekä kansainvälisestä vertailusta. Taloudellista ja niin sanottua inhimillistä kehitystä mittaavia aikasarjoja yhdistetään pitkän aikavälin kuvaksi, jonka avulla hahmotetaan jaksotuksia ja kehityskulkuja Suomen historiassa. Lisäksi pohditaan eri tekijöiden – ennen kaikkea tulojen, terveyden ja koulutuksen – keskinäistä dynamiikkaa muuttuvissa historiallisissa olosuhteissa.

Tarkastelussa on kaksi tärkeää ulottuvuutta, joista ensimmäinen liittyy kansainväliseen vertailuun. Suomalainen tutkimus on usein korostanut Euroopan vauraan ytimen kiinniottamista eli ”konvergenssia”. Suomen tunnuslukuja on lähtökohtaisesti verrattu edellä olleisiin Skandinaviaan, Britanniaan tai Saksaan. Tässä luvussa tehdään tilastollisia vertailuja myös historiallisesti perifeerisempiin ja köyhempiin eurooppalaisiin maihin, joiden ”tasolla” Suomikin on ollut, ja kiinnitetään huomiota konvergenssin ohella *divergenssiin* eli irtiottoon – prosessiin, jonka myötä Suomi on alkanut siirtyä periferian viiteryhmästä ytimeen ja jättää aiempia verrokkejaan taakseen.

Toinen ulottuvuus liittyy Suomen historialliseen itseymmärrykseen Pohjoismaana. Sen mukaan Suomen menestys on perustunut suunnitelmalliseen hyvän kehään, jossa julkisen vallan edistämä tasa-arvo, hyvinvointi ja osaaminen ovat tukeneet talouskasvua pitkällä aikavälillä. Kehityspolitiikassa tätä pohjoismaista ”inhimillisen kehittäjän” mallia on suositeltu muillekin. Vaikka tarinan eri osia, kuten kasvua, koulutusta ja terveydenhoitoa, on tutkittu paljon, kotimainen historian tutkimus ei ole tarkastellut sitä analyttisesti kokonaisuutena. Tässä luvussa kysytään, saako tulkinta empiiristä tukea aineistosta ja jos, niin milloin. Tämä

tehdään soveltamalla tämän päivän inhimillisen ja taloudellisen kehityksen indikaattoreita Suomen historiaan ja purkamalla niitä asteittain osatekijöihinsä. Osin yllättävien ja aiempia tulkintamalleja kyseenalaistavien tulosten valossa on mahdollista pohtia muun muassa sitä, osuiko Cajander lopulta oikeaan korostaessaan itsenäistymisen merkitystä.

INHIMILLISEN KEHITYKSEN MITTAAMINEN

Jokainen tilastollinen indikaattori on yleensä osoitettavissa jollain lailla puutteelliseksi. Lisäksi indikaattoreihin ja niiden laskutapaan heijastuu eri aikakausien yhteiskunnallisen tiedon tuottamisen tapoja ja intressipyrkimyksiä, joista tutkijan on oltava tietoinen. Tässä luvussa lähdetään liikkeelle YK:n kehitysohjelman UNDP:n inhimillisen kehityksen indeksistä (*Human Development Index*, HDI), jossa on kolme pääulottuvuutta: tulot, terveys ja koulutus. 1990-luvulla lanseeratun HDI:n tavoitteena oli aikanaan laajentaa kehityksen määritelmää ”ihmiskasvoisemmaksi” pelkkää bruttokansantuotteen muutosta mittaavaan talouskasvuun verrattuna.² Muun muassa Nobel-palkitun taloustieteilijän Amartya Senin työhön pohjautuvan HDI:n taustaoletus on, että kehitys on lisääntyvää kyvykkyyttä toteuttaa itseään (*capabilities approach*), jonka keskeisiä osia tulot, pitkäikäisyys ja terveys sekä tiedot ja osaaminen kuvaavat.

HDI liittyy jo kansainvälisten bkt-aikasarjojen syntyajoilta 1950-luvulta alkaneeseen vaihtoehtoisten indikaattorien etsimisen perinteeseen, johon on kuulunut esimerkiksi 1970- ja 1980-luvuilla käyty keskustelu perustarpeiden (*basic needs*) tyydyttämisestä.³ Taloustieteen ja kehityspolitiikan rajapinnassa syntynyt mittari pyrkii tiedolliseen vaikuttamiseen muun muassa korostamalla usein julkishyödykkeinä tuotettujen koulutuksen ja terveydenhoidon sekä niihin suunnattujen voimavarojen merkitystä kehitykselle ja luomalla vaihtoehtoisia tapoja arvioida maiden keskinäistä järjestystä.⁴ Normittaminen ja nokittelu koskee myös rikkaita maita: HDI-tilastojen kärjessä on komeillut eriasteisia hyvinvointivaltioita bkt-tilastoja pitkään hallinneen Yhdysvaltojen sijaan.

Pääpiirteissään HDI muuttaa henkeä kohti lasketun bruttokansantuotteen, koulutustason ja elinajanodotteen indekseiksi, jotka pisteyttävät yhteiskuntien etenemisen mahdollisesta minimistä mahdolliseen maksimiin yhdenmukaisella asteikolla nollan ja yhden välillä; kokonaisindeksi muodostetaan laskemalla näiden keskiarvo.⁵ Indeksia on muunneltu ja muokattu sekä akateemisten tutkijoiden että YK:n toimesta monin tavoin.⁶ Monien tutkijoiden mielestä esimerkiksi edistystä tulisi painottaa eri tavoin eri osissa jakaumia – käytännössä rikkaissa ja köyhissä

maissa – joko heijastamaan sitä, että köyhissä maissa vähäisenkin saavutetun edistysksen hyöty on suurempi, tai sitä, että jo korkean tason saavuttaneiden maiden on ponnisteltava enemmän saavuttaakseen vieläkin korkeamman tason.⁷ YK otti jo vuonna 1999 käyttöön logaritmikäynnöksen bkt:sta, jolloin samansuuruisten lisätulojen pisteytys muuttui alenevaksi maiden rikastuessa. Ei myöskään ole selvää, onko maiden välisille etäisyyksille järkeviä tulkintoja. Erään perustellun näkemyksen mukaan HDI:n avulla voi ainoastaan tehdä järjestystä ilmaisevia päätelmiä (parempi–huonompi).⁸ Sen tärkein käyttötapo YK:n viestinnässä onkin ollut juuri maiden asettaminen keskinäiseen järjestykseen ja järjestyksessä tapahtuneiden muutosten tarkastelu.

Indeksin kehitystyö on ollut kiinnostavaa, mutta se on myös johtanut vertailukelvottomien tutkimusten lisääntymiseen ja kirjallisuuden kiertymiseen itse indeksin laskutekniikan ympärille kehityksen sisältökysymysten sijaan. Toisaalta HDI:n ulkopuolelle jää paljon ilmiöitä ja ulottuvuuksia. Näitä ovat muun muassa sukupuolten välinen tasa-arvo, joka kytkeytyy olennaisesti hyvinvointikysymyksiin ja kehityspoliittisiin tavoitteisiin; poliittiset oikeudet ja vaikutusmahdollisuudet, jotka liittyvät kehityskeskustelua hallitsevaan näkemykseen instituutioiden keskeisestä merkityksestä; sekä ympäristökysymykset, joiden on nähty mullistavan dramaattisesti paitsi yhteiskuntien välisen paremmuuskilpailun pisteytystä myös koko yhteistä pelikenttää.

Myös taloushistorian tutkijat ovat ottaneet HDI:n käyttöön vertailakseen nykyisiä köyhiä maita vaurastuneiden maiden menneisyyteen, tehdäkseen uusia arvioita historiallisista ja nykyisistä kiinniottoprosesseista sekä ymmärtääkseen maiden sisäisiä kehityseroja eri alueiden välillä.⁹ HDI-tarkastelu voi kertoa esimerkiksi siitä, mikä on kulloinkin ollut merkittävin indeksiä eteenpäin vienyt voima ja miten eri osatekijöiden painoarvo on vaihdellut, kun vertaillaan maailman eri osien historiallisia kiinniottoprosesseja tai eri aikakausilla tapahtunutta kehitystä.

Vaikka HDI on käytännössä politiikan tekoon ja listojen laadintaan kytkeytynyt makrotason mittausväline, se liittyy myös kysymyksiin kehityksen selityksistä ja kehityksen eri ulottuvuuksien välisistä yhteyksistä. Taloushistorioitsija Nicholas Craftsin urauurtavassa artikkelissaan vuonna 1997 tarkastelema esimerkki on kysymys siitä, mikä merkitys eroilla tietyn maan HDI- ja bkt-sijoituksissa on. Onko joidenkin myöhempien bkt-kiinniottajien, kuten Ruotsin, varhainen korkea HDI ollut merkki valmiudesta tulevaan kasvupyrähdykseen? Tämä tukisi ajatusta hyvän kehästä, jossa julkiset panostukset koulutukseen ja terveyteen ovat olleet edellytys talouskasvulle ja taloudellinen ja inhimillinen kehitys

ovat ruokkineet toisiaan.¹⁰ Taloushistoriallinen tutkimus on kartoittanut tulojen, terveyden ja talouskasvun välisten yhteyksien monisuuntaisuutta ja löytänyt kaikkien väliltä positiivisia, tilastollisesti merkitseviä yhteyksiä, vaikka niiden suuruus ja suunta ovat eri yhteyksissä vaihdelleet.¹¹ Monien tapausten, mukaan lukien Suomen, lähempi tarkastelu kuitenkin kyseenalaistaa suoraviivaiset tulkinnot.

SUOMEN KIINNIOTTO JA SEN OSATEKIJÄT

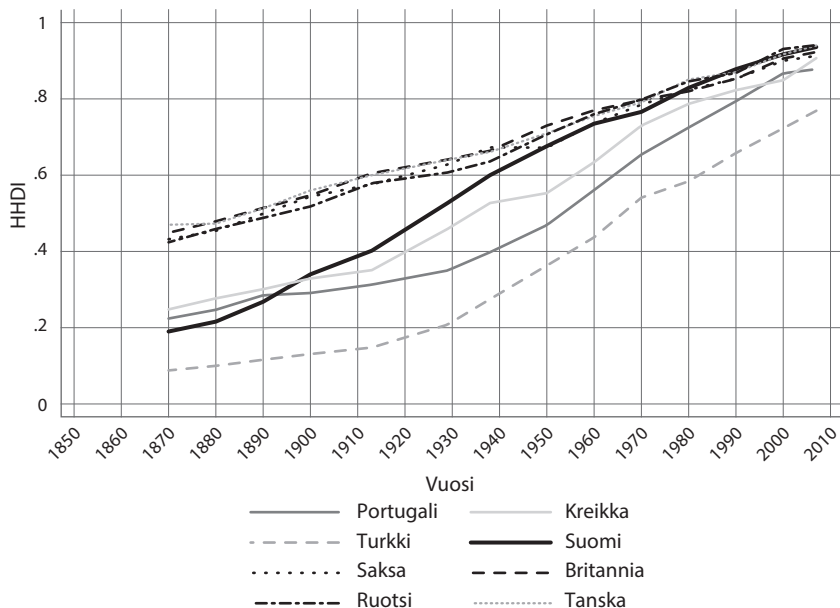
Vaikka kotimaisia HDI-laskelmia ei ole tehty, Suomi on ollut mukana kansainvälisissä tutkimuksissa, joihin indeksejä on laskettu avoimista lähteistä saatavilla olevan aineiston pohjalta. Hyödyntämistä hankaloittavat tilastojen ja indeksien vaihtelu. Eräs historiantutkijoiden suosiossa ollut HDI-variantti on niin sanottu hybridi-HDI tai HHDI, jossa vanhat pohjaindikaattorit on pidetty ennallaan mutta niiden ääripää ja laskentatapa on päivitetty YK:n vuoden 2010 reformin mukaisesti.¹²

Taulukko 2.1 (seuraavalla sivulla) kuvaa Suomen kehitystä HHDI-indeksillä suhteessa joukkoon nykyään kehittyneitä maita 1870-luvulta alkaen. Suomen lähtötaso oli Turkkiä lukuun ottamatta alhaisin. Maata olisikin hankala väittää korkean inhimillisen ja alhaisen taloudellisen pääoman ”köyhäksi sofistiseksi” Ruotsin tapaan.¹³ Ero Skandinaviaan oli suuri. Vasta vuoteen 1929 mennessä Suomi poistui yhdessä Italian kanssa siitä pienenevästä vähemmistöstä vaurastuvia maita, jotka eivät vielä olleet ylittäneet 0,5 pisteen rajaa. Vuoteen 1980 tultaessa siirryttiin kuitenkin jo yhdessä pääjoukon ja muiden Pohjoismaiden kanssa yli 0,8 pisteen ja vuoteen 2000 mennessä yli 0,9 pisteen. Kiinniotto oli tapahtunut, ja eteneminen inhimillisessä kehityksessä oli muuttunut tasatahtiseksi rikkaimpien maiden kanssa.

Kuvio 2.1 (seuraavalla sivulla) kuvaa saman asian graafisesti. Siinä Suomea verrataan joukkoon maita Euroopan teollistuneesta ytimestä, Skandinaviasta sekä eteläisistä ja itäisistä periferioista. Suomen menestys on ilmeistä: ydin ja naapurit on kurottu kiinni hyvin vaatimattomalta lähtötasolta. Kehitys alkoi jo 1800-luvun lopulla, mutta varsinainen hyppäys tapahtui 1900-luvun ensimmäisen puoliskon aikana. HHDI-indeksillä mitattuna Länsi-Eurooppa oli jo saatu kiinni 1950- ja 1960-luvuilla. Verrattuna kuvion muihin alhaalta ponnistaneisiin eurooppalaisiin perässätulijoihin, Kreikkaan, Turkkiin ja Portugaliin, nähdään, että Suomi on puolentoista vuosisadan aikana tavallaan loikannut joukosta toiseen, tai alkanut jossain vaiheessa ottaa kiinni Skandinavian ja Länsi-Euroopan maita huomattavasti nopeammin

Taulukko 2.1. Suomi ja kehittyneet maat, historiallinen HHDI-indeksi.
Lähde: Felice & Vasta 2012, 8.

Maa	1870	1880	1890	1900	1913	1929	1938	1950	1960	1970	1980	1990	2000	2007
Australia	0,491	0,552	0,570	0,602	0,641	0,679	0,700	0,746	0,785	0,809	0,833	0,868	0,934	0,953
Itävalta	0,340	0,380	0,428	0,471	0,514	0,602	0,630	0,671	0,727	0,780	0,821	0,860	0,910	0,927
Belgia	0,438	0,467	0,486	0,522	0,556	0,610	0,643	0,668	0,749	0,771	0,832	0,870	0,921	0,931
Kanada	0,432	0,456	0,497	0,539	0,604	0,675	0,683	0,748	0,800	0,846	0,860	0,913	0,928	0,950
Tanska	0,470	0,473	0,513	0,560	0,600	0,640	0,661	0,710	0,755	0,791	0,851	0,870	0,917	0,936
SUOMI	0,190	0,216	0,268	0,340	0,402	0,527	0,600	0,676	0,735	0,766	0,829	0,878	0,917	0,940
Ranska	0,405	0,439	0,491	0,512	0,552	0,605	0,637	0,684	0,757	0,789	0,838	0,878	0,917	0,939
Saksa	0,432	0,454	0,499	0,544	0,576	0,628	0,673	0,672	0,736	0,785	0,824	0,853	0,900	0,913
Kreikka	0,248	0,277	0,301	0,329	0,351	0,459	0,527	0,553	0,634	0,730	0,787	0,823	0,849	0,907
Irlanti	0,373	0,420	0,455	0,486	0,535	0,588	0,602	0,653	0,711	0,754	0,790	0,838	0,908	0,952
Italia	0,282		0,360		0,442	0,546	0,582	0,631	0,709	0,778	0,817	0,850	0,883	0,899
Japani	0,210	0,279	0,317	0,380	0,428	0,491	0,533	0,591	0,701	0,780	0,851	0,883	0,913	0,932
Hollanti	0,444	0,480	0,517	0,559	0,603	0,678	0,685	0,735	0,768	0,798	0,849	0,884	0,926	0,940
Uusi-Seelanti	0,496	0,564	0,573	0,613	0,658	0,691	0,708	0,758	0,793	0,820	0,825	0,850	0,908	0,908
Norja	0,466	0,481	0,514	0,535	0,577	0,628	0,669	0,712	0,759	0,793	0,851	0,880	0,937	0,956
Portugali	0,224	0,247	0,285	0,291	0,313	0,350	0,398	0,469	0,561	0,654	0,725	0,794	0,867	0,878
Espanja	0,246	0,269	0,302	0,332	0,376	0,489	0,490	0,565	0,659	0,755	0,804	0,852	0,897	0,922
Ruotsi	0,424	0,459	0,488	0,518	0,579	0,607	0,636	0,707	0,760	0,798	0,846	0,868	0,931	0,941
Sveitsi	0,464	0,496	0,539	0,569	0,589	0,654	0,679	0,720	0,778	0,790	0,853	0,874	0,911	0,925
Turkki	0,088	0,100	0,116	0,131	0,148	0,208	0,275	0,363	0,437	0,541	0,584	0,658	0,723	0,769
Iso-Britannia	0,449	0,479	0,514	0,547	0,605	0,641	0,664	0,730	0,770	0,797	0,820	0,853	0,906	0,923
Yhdysvallat	0,463	0,459	0,514	0,558	0,591	0,677	0,707	0,765	0,799	0,838	0,865	0,901	0,931	0,945

Kuvio 2.1. Suomen HHDI-divergenssi ja -konvergenssi valikoitujen perifeeristen ja ydinmaiden välillä 1870–2007. Lähde: Felice & Vasta 2012, 8.

kuin eteläiset periferiat. Taulukossa 2.1 mukana olevan Japanin kehityskaari oli hyvin samannäköinen kuin Suomen, ja Espanja suoritti vastaavan siirtymän Kreikan tapaan hiukan myöhemmin ja korkeammalta lähtötasolta.

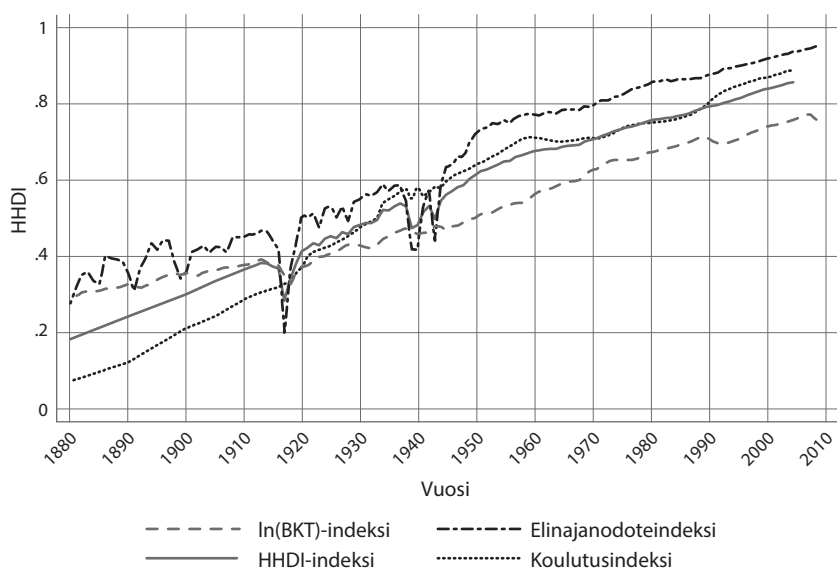
Nopea HHDI-kiinniotto näyttää paitsi yksiselitteiseltä myös kirjaimellisesti suoraviivaiselta. Tämä on osaltaan seurausta ulottuvuuksien indeksoimisesta ja puristamisesta samaan tunnuslukuun. Suomen tapauksessa indeksin kehitys vaikuttaakin maan myrskyisän historian valossa oudon tasaiselta, eikä se yksin ole kovin informatiivinen kehityksen osatekijöiden tunnistamisen kannalta.

Historiallisessa HDI-kirjallisuudessa on laskettu indeksin eri osien osuutta sen kokonaiskasvussa ja tunnistettu merkittävää vaihtelua eri aikakausilla. Espanjalainen taloushistorioitsija Leandro Prados de la Escosura on esittänyt, että länsimaissa niin sanotulla ensimmäisen globalisaation kaudella 1870-luvulta ensimmäiseen maailmansotaan tulokehitys oli nopeaa mutta koulutuksen ja elinajanodotteen heijastama sosiaalinen kehitys hidasta. ”Globalisaation takaiskun” kaudella noin vuosina 1920–1950 tulot kasvoivat vain hitaasti mutta elinajanodote ja koulutus veivät indeksiä reippaasti eteenpäin, luultavasti kasvavien julkisten panostusten vuoksi. Nytemmin eri osiot ovat kasvaneet samatahtisemmin. Maailman eri osien välillä kehityspiirteet ovat vaihdelleet suuresti. Sosiaalisen kehityksen osatekijät ovat ajaneet muun maailman kiinniottoa suhteessa länteen johdonmukaisemmin kuin tulot, mutta rappeuttavien tautien tehokkaampaan hoitoon perustuneeseen ”toiseen terveystransitioon” kehitysmaat eivät ole onnistuneet pääsemään mukaan.¹⁴ Korkeampi sosiaalinen kehitysaste, erityisesti elinajanodotteen koheneminen, nostaa kuitenkin useimpien nykyisten köyhimpienkin maiden HDI:n korkeammalle kuin vuoden 1870 rikkaimpien länsimaiden.¹⁵

Prados de la Escosuran Suomen osalta käyttämät luvut ovat jossain määrin ongelmallisia, erityisesti mitä tulee koulutukseen. Lukutaitoa tilastoitiin kymmenvuosittain vuodesta 1880, mutta käytännössä tilastointi lopetettiin vuonna 1930. Kun väestön sivistystasoon lopulta palattiin tilastoissa vuonna 1950, viitattiin enää suoritettuihin kouluasteisiin sillä oletuksella, että oppivelvollisuus ja kansakoulutuksen laajeneminen olivat poistaneet luku- ja kirjoitustaidottomuuden. Historioitsija Timo Myllyntauksen mukaan ruotsalaiset historioitsijat ovat arvelleet tämän johtuneen häveliäisyydestä, Suomi kun oli jäänyt esimerkiksi useiden Etelä-Amerikan maiden taakse Kansainliiton tilastoissa.¹⁶ Prados de la Escosuran hyödyntämä kansainvälinen CNTS-tietokanta (*Cross-National Time-Series Data Archive*) täyttää mittauspisteiden väliset aukot

lineaarisesti ja olettaa täydellisen lukutaidon vuodesta 1950.¹⁷ Koulunkäyntiasteen osalta ei ole täysin yksilöity, mihin aineistoon Suomen luvut perustuvat, mutta ne voi olettaa epätarkemmiksi kuin uudemmat kansallisiin väestö- ja koulutustilastoihin perustuvat laskelmat.¹⁸

Jotta Suomen HHDI-indeksin voisi purkaa tekijöihinsä, se on tässä rakennettu uudelleen käytettävissä olevista aineistoista (kuvio 2.2). Bkt ja elinajanodote ovat käytännössä identtisiä tavanomaisissa kansainvälisissä ja kotimaisissa lähteissä.¹⁹ Luku- ja kirjoitustaitoisten osuus on kerätty Myllyntauksen käyttämien Suomen virallisen tilaston tietojen pohjalta vuodesta 1880 vuoteen 1930 laskemista kymmenvuosittaisista luvuista²⁰, ja tilaston laatijoiden tapaan vuodesta 1950 alkaen on oletettu jokseenkin täydellinen luku- ja kirjoitustaitotaito. Käytännössä tasot määrittää nimenomaan kirjoitustaitoisten osuus. Bruttokoulunkäyntiaste on Arto Kokkisen laskelma oppilasmääristä kaikilla koulutusasteilla 7–26-vuotiaista väestöä kohti. Toisin kuin taulukon 2.1 ja kuvion 2.1 lähteenä olleessa italialaistutkimuksessa koulutuskomponentin painotukset on laskettu alkuperäisen HHDI:n mukaisesti, mikä keventää ongelmallisen luku- ja kirjoitustaitoultuvuuden vaikutusta.

Kuvio 2.2. Suomen HHDI-indeksi ja sen osaindeksit 1880–2010.

Lähteet: bkt: Maddison 2013; lukutaito: Myllyntaus 1990 (1880–1930) & Banks 2010 (1930–); bruttokoulunkäyntiaste: Kokkinen 2012a, 161–162.

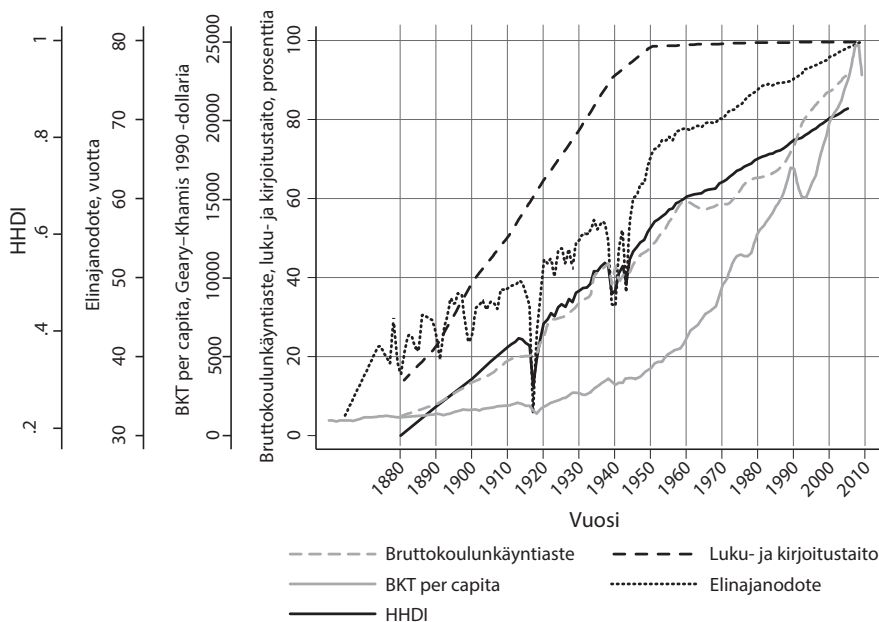
Vuositasen luvut perustuvat koulutusmuuttujien osalta havaintojen lineaariseen yhdistämiseen varsinkin alkuosassa. Indeksi jäisi muuten lukutaitotietojen harvuuden vuoksi hyvin aukolliseksi. Koulunkäyntiaste-sarja muuttuu vuosittaiseksi vasta vuonna 1910, kun 1800-luvulla arvio on kymmenvuosittainen ja vuosina 1900–1910 laskettu viiden vuoden välein.

Näin laskettuna HHDI vaihtelee silti yksittäisinä vuosina enemmän kuin kuviossa 2.1, ennen kaikkea kriisiaikojen kuolleisuuden laskiessa äkillisesti elinajanodotetta, mutta myös taloudellisten lamojen vuoksi. Purku indeksoituihin osatekijöihin on kiinnostava. HHDI:n geometrinen keskiarvo on vähemmän herkkä osatekijöidensä liikkeille kuin alkuperäinen aritmeettinen HDI. Kun yksittäistä kehityksen ulottuvuutta kuvaava indeksi on HHDI:n ylä- tai alapuolella, se kuitenkin vetää koko indeksiä puoleensa omalla kertoimellaan.

Pääpiirteissään jaksotus on samankaltainen kuin Prados de la Escosuralla. Bruttokansantuote nostaa koko indeksiä vain ensimmäiseen maailmansotaan asti. Tämän jälkeen vetureiksi siirtyvät elinajanodote, joka kriisiaikoja lukuun ottamatta pysyy jatkuvasti HHDI:n yläpuolella, ja 1930-luvun jälkipuoliskolta alkaen koulutus. Suurten ikäluokkien ohittaessa oppivelvollisuusiän koulutusindeksi laskee koulunkäyntiasteen alenemisen takia, mikä mahdollisesti viittaa siihen, ettei laajenevakaan koulutusjärjestelmä pysynyt väestökohorttien kasvun perässä toisella ja kolmannella asteella. Vielä 1990-luvun laman aikana koulutuksen kasvu näyttäisi tasaavan bkt:n notkahduksen. Lähempi tarkastelu kuitenkin osoittaa, että HHDI:n osatekijöiden keskinäinen järjestys ja sen antama kuva kehityksestä ovat olennaisesti seurausta tavasta, jolla muuttujia käsitellään indeksin laskukaavassa.

INDEKSEISTÄ KOJELAUTAAN

Kehitysindikaattorien purkaminen ulos indeksistä ja siirtyminen eri indikaattoreita rinnakkain tarkastelemaan ”kojelautanäkökulmaan”²¹ vie syvemmälle lineaarisen HDI-tarinan taakse kertoen muutosten eriaikaisuudesta sekä mittakaavaeroista. Kuviossa 2.3 (seuraavalla sivulla) on esitetty samanaikaisesti HHDI, bruttokansantuote henkeä kohti, vastasyntyneen elinajanodote ja bruttokoulunkäyntiaste. Käyrien keskinäisiä tasoja ei voi vertailla, mutta kuviosta käy ilmi HHDI:n hämäävä suora-
viivaisuus suhteessa sosiaalisen kehityksen indikaattorien koveruuteen (varhaisempi nousu, jota seuraa jonkinlaisiin ”luonnollisiin ylärajoihin” perustuva tasoittuminen) ja talouskasvun kuperuuteen (myöhäisempi, kiihtyvä kasvu). Se havainnollistaa myös toisen maailmansodan jälkeisen

Kuvio 2.3. Bkt, elinajanodote, koulunkäyntiaste ja HHDI Suomessa 1860–2010. Lähteet: Bkt: Maddison 2013; lukutaito: Myllyntaus 1990 (1880–1930) & Banks 2010 (1930–); bruttokoulunkäyntiaste: Kokkinen 2012a, 161–162.

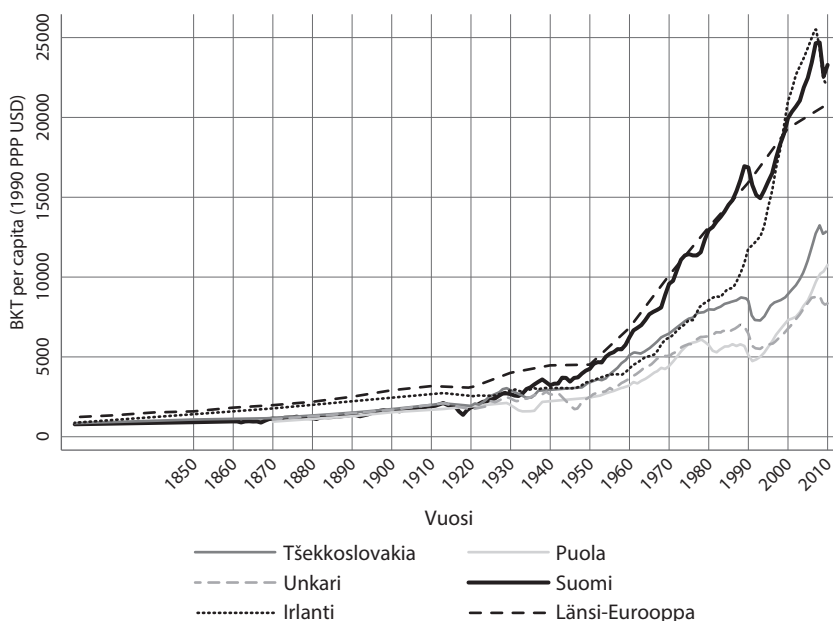
taloudellisen kehityksen nopeutta. Tässä suhteessa ei ole epäselvää, millä kaudella Suomesta varsinaisesti tuli ”teollisuusmaa”.

Koulutuksen osalta keskeinen muutos ajoittuu eri tavalla. Indikaattori kääntyy selvästi aikaisempaa nopeampaan nousuun jo 1920-luvun alusta. Kuvio olisi osapuilleen samanlainen, mikäli mittarina käytettäisiin kertyneitä kouluvuolia tai oppilasmääriä, kun taas pelkkää kansakoulutusta tarkasteltaessa käänne olisi jyrkempi. Vaikka suomalaisten saavuttama koulutustaso oli Länsi-Eurooppaan verrattuna vielä 1950-luvulla hyvin alhainen, sen kasvu oli kiihtynyt uudelle tasolle jo joitain vuosikymmeniä aiemmin.

Elinajanodotteen suhteen kuvio näyttää koveruudesta huolimatta erilaiselta. Käänne kuolleisuudessa tapahtuu jo 1860-luvun suurten nälkävuosien jälkeen. Sen jälkeen kehitys on itse asiassa suhteellisen lineaarista 1900-luvun puoliväliin asti, lukuun ottamatta sotien ja niihin liittyneiden nälkä- ja terveyskriisien aiheuttamia sukelluksia. Toisen maailmansodan jälkeen tapahtuu nopea ja voimakas nousu uudelle tasolle, ja vuosittainen vaihtelu vähenee radikaalisti. 1950-luvulta alkaen kasvu on kuitenkin jälleen melko vakaata, hidastuen hieman 1980-luvulla ja kiihtyen taas 1990-luvulla.

Minkäläisen tarinan indikaattorit kertovat Suomesta kehityksen kiinniottajana? Tämä riippuu verrokkien valinnasta. Seuraavassa kehitystä tarkastellaan²² toisaalta suhteessa tavanomaisiin länsieurooppalaisiin maihin eli ”ytimeen”, ja toisaalta joukkoon Keski- ja Itä-Euroopan maita sekä Irlantiin eli ”periferiaan”. Ryhmään ”Länsi-Eurooppa” kuului aineistossa ajanjaksolla 15–16 valtiota. Perifeerisen ryhmän osalta mahdollisia verrokkeja olisi runsaasti. Tässä on valittu joukko enimmäkseen pieniä eurooppalaisia valtioita, joiden asema ja lähtötaso olivat tavalla tai toisella Suomen kaltaisia tarkasteluajanjakson alkupuolella. Pääidea on havainnoida ytimen kiinnioton lisäksi sitä, mihin periferiasta *irrottautuminen* ajoittui. Tässä suhteessa kuva ei välttämättä olennaisesti muuttuisi verrokkeja vaihtamalla.²³

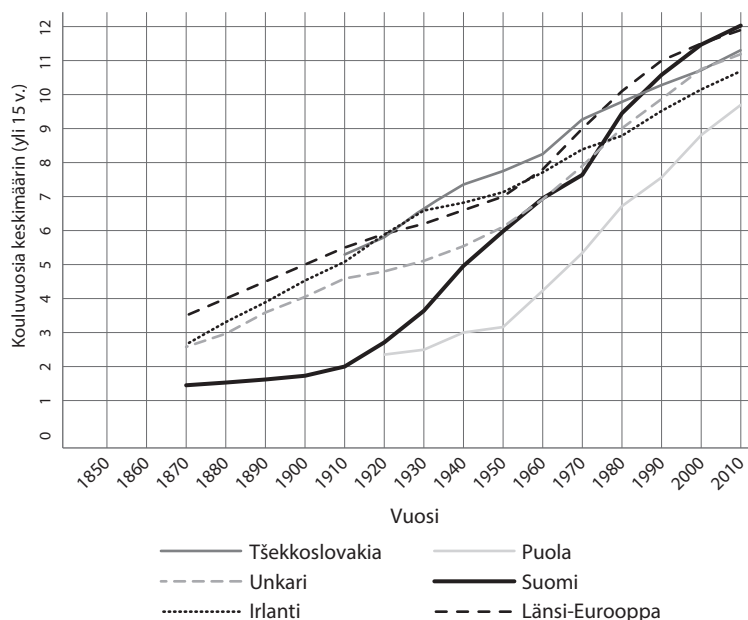
Kuviosta 2.4 voi havaita, että bruttokansantuotteessa²⁴ Suomi sai Länsi-Euroopan kiinni toisen maailmansodan jälkeisinä vuosikymmeninä, selkeästi vasta 1970–1980-luvuilla. Suhteessa syrjäisempiin verrokkimaihin näyttäisi kuitenkin siltä, että kasvunopeuden muutos tapahtui

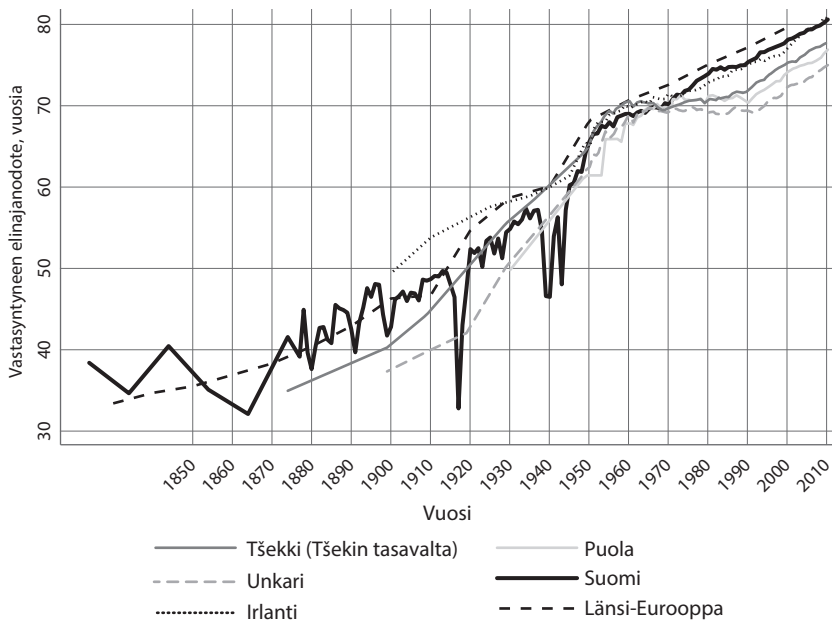
Kuvio 2.4. Bruttokansantuote henkeä kohden Suomessa verrattuna Länsi-Euroopan keskiarvoon ja neljään ”perifeeriseen” verrokkimaahan, 1850–2010. Lähde: Clio Infra; Tšekkoslovakia (vuoden 1993 jälkeen seuraajavaltioiden perusteella): Maddison Project.

jo maailmansotien välisenä aikana, jolloin Suomi siirtyi pysyvästi niiden yläpuolelle. Suomen talous kasvoi nopeasti 1920-luvulta alkaen, ja marssi-järjestys oli tässä periferiamaiden joukossa mennyt uusiksi jo 1930-luvun lamaan mennessä.

Mitä tulee koulutukseen, jota tässä tarkastellaan kertyneillä keskimääräisillä kouluvuosilla,²⁵ kuva on monisyisempi (kuvio 2.5). Itse asiassa Puolaa lukuun ottamatta muiden perifeeristen vertailumaiden väestö oli tarkasteluajanjakson alussa koulutetumpaa kuin Suomen. Kouluvuosilla mitattuna koulutustaso nousi Suomessa verrokkeja nopeammin 1920-luvulta alkaen – ehkä Tšekkoslovakiaa lukuun ottamatta – mutta pitkän etumatkan ja prosessin hitauden vuoksi Suomi ei saanut niitä kiinni ennen kuin toisen maailmansodan jälkeisinä vuosikymmeninä, Tšekkoslovakian vasta 1980-luvulle tultaessa. Osittain tämä johtuu siitä, että väestön kouluvuosilla mitattu inhimillinen pääoma on varanto- eikä koulunkäyntiasteen tapaan virtasuure, ja sen kartuttaminen kestää, sillä ihmisten kouluttaminen on yleensä hitaampaa kuin tehtaiden rakentaminen. Länsi-Euroopan keskiarvo kertyneissä kouluvuosissa saavutettiin vasta 1990-luvulla.

Kuvio 2.5. Keskimääräiset kouluvuodet yli 15-vuotiaista kohti Suomessa verrattuna Länsi-Euroopan keskiarvoon ja neljään perifeeriseen verrokki-maahan 1870–2010. Lähde: Clio Infra.

Kuvio 2.6. Vastasyntyneen elinajanodote Suomessa verrattuna Länsi-Euroopan keskiarvoon ja neljään perifeeriseen verrokkimaahan 1850–2010.

Lähde: Clio Infra.

Omanlaisensa tapaus on terveyttä kuvaava elinajanodote, josta olisi hankala kertoa sankaritarinaa (kuvio 2.6). Suhteessa ”ytimeen” kehitys kulki aluksi eri suuntaan kuin kahden muun tarkastellun indikaattorin kohdalla. Vaikka väestön elinajanodote nousi tasaisesti, muiden vielä kovemman tahdin vuoksi Suomi jäi 1920-luvulla jälkeen Länsi-Euroopan keskiarvosta, irtosi tästä viiteryhmästä ja siirtyi sotavuosiin mennessä periferioiden joukkoon. Elinajanodote nousi sodan jälkeenkin enemmän tai vähemmän tasatahtia uusien kansandemokratioiden kanssa, saavuttamatta lännen tasoa. Uusi irtoaminen periferiasta ja lopullinen siirtymä länteen tapahtui vasta 1960- ja 1970-luvuilta alkaen, samalla ajanjaksolla, jolloin sosialistisen leirin kehitys alkoi ajautua kroonisiin vaikeuksiin. Samaan aikaan Irlannin kanssa toteutettu viimeisin loikka Länsi-Euroopan joukkoon ei ollut aivan täysimittainen vielä 2000-luvun alussakaan.

Tarkastelemalla indikaattoreita erikseen on siis mahdollista antaa monta erilaista vastausta siihen, milloin Suomi lakkasi olemasta kehitysmaa ja siirtyi kehittyneiden maiden ydinjoukkoon. Varsinainen Länsi-Euroopan maiden kiinniotto tapahtui oikeastaan vasta 1980-luvulla tai

jopa myöhemmin. Edistys oli toki kaikilla ulottuvuuksilla nopeaa sodanjälkeisinä vuosikymmeninä. Etenkin talouskasvu kiihtyi voimakkaasti 1940-luvun loppupuolelta alkaen, ja samaan aikaan elinajanodotteessa tapahtui iso kertaluontoinen hyppäys. Jos katsotaan etenemistähtia, kuvaajien valossa on kuitenkin mahdollista esittää, että kaksi kolmesta ulottuvuudesta irtosi uudelle uralle jo 1920-luvulla. Koulutus alkoi laajentua voimakkaasti, ja vaikka taso oli vielä hyvin vaatimaton, myös talouskasvun vauhti alkoi nopeutua ja perifeerisiä verrokkeja alkoi jäädä pysyvästi taakse. Elinajanodotteella mitattu terveyden koheneminen sen sijaan käynnistyi selkeästi jo 1800-luvun loppuvuosikymmeninä, mutta tahti on ollut pitkään Länsi-Eurooppaa hitaampi.

MITÄ OIKEASTAAN TAPAHTUI?

Onko esitettyä jaksotusta mahdollista yrittää selittää historiallisesti, ja mitä se voisi kertoa inhimillisen kehityksen eri ulottuvuuksien keskinäisestä dynamiikasta? Ilman huolellista tilastollista analyysia varsinaisista syy-seuraussuhteista on hankala sanoa mitään, mutta havaintoja historialliseen kontekstiin asettamalla voi kehittää hypoteeseja.

Terveyden transition alkaminen 1800-luvun lopulla tuhoisien nälkävuosien jälkeen saattoi varhaisvaiheessa liittyä silkkaan ravitsemuksen paranemiseen. Edullinen tuontivilja Venäjältä laski ruoan hintaa, ja maatalous sopeutui asteittain ensimmäiseen globalisaatioon käymällä läpi kivuliaan rakennemuutoksen karjatalousvaltaisempaan ja vientivetoisempaan suuntaan.²⁶ Taloushistorioitsija Sakari Heikkisen arvion mukaan ravitseminen oli keskimäärin muuttunut ”määrällisesti riittäväksi” 1900-luvun alkuun mennessä.²⁷ Tältä osin muutos olisi liittynyt käynnistyvään moderniin talouskasvuun, mutta siihen taas liittyi merkittäviä institutionaalisia ja rakenteellisia, ei pelkästään määrällisiä muutoksia. Ravitsemuksen jakautumisen suhteen on huomattava, että Kansanravitsemuskomitean vuonna 1940 esittämän arvion mukaan ainakin noin viidennes väestöstä kärsi edelleen riittämättömästä ravitsemuksesta, ja huomattava osa kansakoululaisista oli Maailman terveysjärjestön nykyään käyttämien indikaattorien perusteella pituudeltaan lyhytkasvuisia vielä 1900-luvun alkuvuosikymmeninä.²⁸ Kun 1930-luvun lamakin vaikutti koululaisten pituuskasvuun esimerkiksi Helsingissä ja Tampereella, on syytä olettaa, että myös sitä huomattavasti rajumpi vuoden 1918 sisällissodan kriisi aiheutti pysyviä vaurioita monien ihmisten kehitykseen ja terveyteen. Tuloterkin vaihtelivat Suomessa ajanjakson aikana suuresti, nousten eräiden arvioiden mukaan kansainvälisesti katsoen

varsin korkeiksi vuosisadan vaihteeseen tultaessa, ja laskien voimakkaasti etenkin 1900-luvun keskivaiheilla ja loppupuolella, kunnes ne alkoivat uudelleen kasvaa 1990-luvulla.²⁹

Kuolleisuuden pysyvän alenemisen käynnistymistä 1870-luvulla on selitetty muiden länsimaiden tapaan sillä, että kaupungeissa tehtiin bakteeriteoriaan perustuneita julkisia panostuksia sanitaatioon, joskin kaupunkiväestön osuus oli vielä pieni ja kaupunkikuolleisuus näyttää vähentyneen jo 1800-luvun puolivälistä alkaen. Uudempi tutkimus on osoittanut, että julkisten vesi-investointien vaikutus oli kaupungeissa merkittävä, mutta ne eivät riittä selittämään koko maatalousvaltaisen maan väestön kuolleisuuden laskua. Imeväiskuolleisuuden alenemisen osalta on viitattu myös valistukseen ja käyttäytymisen muutoksiin.³⁰ Kunnanlääkärien palkkaaminen ja esimerkiksi modernista kehityspoliittisesta näkökulmasta järkevältä ja kustannustehokkaalta vaikuttava kiertävien sairaanhoitajien maksuton työ alkoivat jo 1880- ja 1890-luvuilla. 1920- ja 1930-luvuilla, jolloin Suomi näytti jäävän jälkeen Länsi-Euroopasta, terveydenhoitoon kyllä panostettiin, mutta kattavia julkisia järjestelyjä ei saatu aikaiseksi. Suuri osa itsehallinnollisesti asiasta päättäneistä kunnista ei järjestänyt asukkailleen minkäänlaisia sairaanhoitopalveluja, ja sairausvakuutuslaki kaatui eduskunnassa vuonna 1929.³¹ Ennen antibiootteja ja rokotusohjelmia lääkäreiden vaikutus perustui todennäköisesti enemmän tartuntatautien leviämistä ehkäisevään työhön kuin hoitoihin. On kiinnostavaa, että suomalaisten koulutustason nopeaa kohenemista maailmansotien välisenä aikana ei vastannut ainakaan väestön keskimääräisen elinajanodotteen nousu, vaikka kansakouluissa osaltaan panostettiin juuri siisteys- ja hygieniakasvatukseen.³²

Sodanjälkeinen hyppäys elinajanodotteessa on osittain selitettävissä uuden biolääketieteellisen teknologian omaksumisella: antibiooteilla ja rokotteilla sekä varsinkin tehokkaan tuberkuloosilääkityksen käyttöönotolla. Terveydenhoidon kehitys oli kuitenkin kiihtynyt jo sodan aikana, vaikka siviiliväestön kuolleisuus oli pysynyt vakaana ja kokonaiskuolleisuus kasvanut muista tekijöistä johtuen. Valtion ja sen valjastaman kansalaisyhteiskunnan voimavaroja ohjattiin kriisiaikaisten terveydellisten vaarojen torjuntaan sekä sotaponnistukselle tarpeellisten inhimillisten voimavarojen suojeluun muun muassa rokotuskampanjoilla ja neuvolatoiminnalla. Ulkomainen apu rahan, materiaalin ja tietotaidon muodossa oli keskeisessä asemassa niin sodan aikana kuin välittömästi sen jälkeenkin, vaikka liittoutuminen Saksan kanssa vuosina 1941–1944 sai läntiset avustusvirrat tyrehtymään. Lääkäri ja sosiaalishistorioitsija Helene Laurentin mukaan muun muassa UNICEFin tuesta hyötynyt Suomi oli sodan

jälkeen tehokkaan kansalaisyhteiskunnan, alhaisen korruption ja osaavan paikallisen henkilöstön ansiosta kansainvälisen avustustyön mallimaa, nykytermin *donor darling*.³³

Hyppäyksen jälkeen elinajanodote kasvoi suunnilleen samaa tahtia kuin aikaisemmin. Vielä 1950-luvulla Suomen lääkäritiheys oli yksi Euroopan alhaisimmista, ja 1960-luvulla erityisesti aikuisten miesten terveyden todettiin olevan hälyttävästi Länsi-Eurooppaa jäljessä. Läntisen ytimen kiinnioton alkaminen sijoittuu samalle ajanjaksolle kuin kattavan kansallisen julkisen palvelujärjestelmän rakentaminen ja sairausvakuutusjärjestelmän luominen.³⁴

Suomen talouskasvun historiaa ja luonnetta käsittelevään kirjallisuuteen on tässä yhteydessä vähän lisättävää. Muiden indikaattoreiden kanssa yhdessä tarkasteltuna kasvun ajoituksissa on kuitenkin kiinnostavia piirteitä. Maailmansotien välisenä aikana kasvu oli voimakasta ja vientiteollisuusvetoista. Palvelusektori kohosi suhdannehuippujen aikana tuotanto-osuudeltaan suuremmaksi kuin teollisuus tai alkutuotanto eli maa- ja metsätalous. Modernien palveluammattien yleistymisellä oli Suomessakin yhteys oppikoulutuksen kysyntään ja naisten tuloon työmarkkinoille.³⁵ Teollisuudella oli selvästi suurin panos talouskasvussa, ja vientisuuntautunut puunjalostusteollisuus oli sen suurin osa, vaikka kotimarkkinateollisuus hallitsi tuotantoa. 1920-luvulla saha- ja rakennusteollisuus olivat merkittäviä kasvualoja.³⁶

Vaikuttaisi siltä, että teollistumisen varhaisvaiheet eivät Suomesakaan olleet välttämättä riippuvaisia koulutuksesta tai lisänneet sen tarvetta, joskaan nykytietämyksen valossa kasvua ei voi palauttaa vain vientiteollisuuteen eikä inhimillisen pääoman tärkeyttä tule arvioida pelkän tuotannonalan perusteella. Talouskasvu oli myös ensimmäinen kolmesta tarkastellusta ulottuvuudesta, jolla perifeeriset verrokkit alkoivat jäädä Suomen taakse – vaikka HHDI:n bruttokansantuotetta ensin logaritmikäännöksellä ja sitten vielä indeksoimalla alas painava laskutapa tuottaakin kuvauksen, jonka mukaan sosiaalinen kehitys olisi ollut sotien välillä koko inhimillisen kehityksen veturi. Olisi myös hankala väittää, että tämän ajanjakson taloudellinen menestys olisi perustunut sitä edeltäneisiin sosiaalsiin investointeihin. Monet teollisuuden työnantajat ryhtyivät tosin itse kehittämään työntekijöilleen muodollista teknillis-ammattillista koulusta 1930-luvun taitteessa, samoihin aikoihin kun tuotantoteknologia alkoi monimutkaistua, ja ne tarjosivat maailmansotien välillä omalle työvoimalleen laajempia ja parempia terveystalve-
luja kuin kunnat tai valtio.³⁷

Itse 1920-luvulla käynnistynyt koulutuksen voimakas laajentuminen, joka aloitti pitkän kiinnioton inhimillisessä pääomassa, liittyi olennaisesti yleisen oppivelvollisuuden säätämiseen vuonna 1921, viimeisenä maana Euroopassa. Ajatus koko väestön jonkinasteisen koulutuksen tarpeellisuudesta taloudelliselle kehitykselle oli ollut Suomen sivistyspiireissä hyvin tunnettu ja selkeästi muotoiltu jo 1800-luvulla. Tämä argumentti esitettiin useaan otteeseen myös ratkaisevan oppivelvollisuutta koskevan eduskuntakeskustelun yhteydessä. Kansanopetuskysymykseen oli kuitenkin kytkeytynyt vuosikymmenien saatossa huomattava määrä erilaisia poliittisia ja aatteellisia pyrkimyksiä. Esimerkiksi suomalaisen kansakunnan rakentaminen oli esillä selvästi kilpailukykyä enemmän, vaikka teemat olivat erottamattomia ja jälkimmäinen nähtiin osana edellistä. Näitä runsaammin puhutti kuitenkin se, että laki oli ristiriidassa perheiden lapsityövoimatarpeen kanssa. Vuonna 1921 hyväksytty laki oli pääosin kirjattu jo vuonna 1910 tehtyyn esitykseen, joka oli kaatunut senaatin ja tsaarin vastustukseen.³⁸ Oppivelvollisuus oli näin yksi monista autonomian aikana pitkälle valmistelluista reformeista, joiden toteuttaminen kävi mahdolliseksi vasta valtiollisen itsenäisyyden myötä, pitkälti ulkoisten poliittisten mullistusten jälkeen.

Myös oppikoululaisten määrä kasvoi voimakkaasti 1920-luvulla. Tämä liittyi orastavaan elinkeinorakenteen muutokseen, mutta oppikoulutuksen laajeneminen perustui kansakoulutusta enemmän perheiden ja paikallisyhteisöjen kysyntään.³⁹ Kaiken kaikkiaan Suomenkin tapaukseen sopii Nicholas Crafts'n ja joidenkin massakoulutuksen varhaishistorian tutkijoiden näkemys, jonka mukaan koulutuksen laajenemisessa oli kysymys poliittisten, ideologisten, uskonnollisten ja valtiollisten suhdanteiden heittelemästä, usein sattumanvaraisesta prosessista.⁴⁰ Suomen kasvunopeudestaan huolimatta kansainvälisesti katsoen myöhäisiä ja vähäisiä koulutuspanostuksia ei voi uskottavasti kuvata osina pitkän aikavälin kansallista kehitysstrategiaa.

Toisen maailmansodan jälkeen koulutus laajeni edelleen tuntuvasti. Ensimmäisen ja toisen asteen koulutusjärjestelmä sekä opettajakoulutus nykyaikaistettiin 1960- ja 1970-luvuilla perinpohjaisesti, samalla kun suuret ikäluokat astuivat korkeakoulutuksen piiriin. Arto Kokkisen tilastollisen analyysin perusteella vasta 1970-luvun jälkipuoliskolla koulutus muodostui talouskasvun tekijäksi, kun se alkoi määrittää kansantalouden kykyä omaksua uutta, jatkuvasti kehittyvää tuotantoteknologiaa.⁴¹ Tästä näkökulmasta tarinalla itsensä maailman huipulle sinnikkäästi koulutta-neesta kansakunnasta on lyhyet jäljet.

KEHITYSMAASTA INHIMILLISEKSI KEHITTÄJÄKSI?

Kehityspoliittisessa keskustelussa Suomi esittää itsensä mielellään muiden Pohjoismaiden tapaan esimerkkinä viisaasta ja humanista mallista, jossa tasa-arvo ja panostus inhimillisiin voimavaroihin yhdistyy voimakkaaseen talouskasvuun ja tukee sitä pitkällä aikavälillä. Tässä käsiteltyjen kolmen kehityksen ulottuvuuden ja niiden vuorovaikutuksen kannalta Suomen historiallinen kokemus sijoittuu ehkä paremmin kaoottisten ja paikoin ”rumien” prosessien kuin dynaamisten ja johdonmukaisten hyvän kehien joukkoon. Vaikka lopputulos olisi hyvä, se ei myöskään todista, että siihen johtanut tie olisi ollut paras tai ainoa mahdollinen.

On mahdollista väittää, että kiinniotto – tai oikeastaan irtiotto – alkoikin talous edellä, koulutuksen seuratessa jäljessä. Terveiden transitiio käynnistyi ensimmäisenä mutta loppui viimeisenä, ja se oli usein yhteiskuntapolitiikassa lapsipuolen asemassa. Kriisit, institutionaaliset mullistukset ja kansainväliset suhdanteet ovat olleet tärkeitä, ja kehitysprosessien tsaarinaikaisista iduista ja myöhäisestä kypsymisestä huolimatta monta käännekohtaa on ajoitettavissa heti itsenäistymistä seuranneeseen aikaan, kuten A. K. Cajanderkin antoi ymmärtää. Kehityksen keskeiset ulottuvuudet näyttävät kuitenkin lankeavan yhteen ja alkavan ruokkia toisiaan vasta 1960–1980-lukujen teknis-taloudellisen loppukirin ja hyvinvointipoliittisten suurhankkeiden myötä. Vasta tämän ajanjakson myötä Suomi varsinaisesti sai länsimaat kiinni.

Jos kohta ajatus dynaamisesta inhimillisestä kehityksestä ja sitä tukevasta valtiosta itikin Suomen kosmopoliittisen eliitin teksteissä jo 1800-luvulla ja talvisodan jälkeen osattiin tyylikkäästi esiintyä yhdysvaltalaisen avunantajien suuntaan menestyksellisinä inhimillisinä kehittäjinä, voidaan väittää, että malli tuli tulosten perusteella todeksi vasta runsaat sata vuotta myöhemmin. Muille esimerkiksi tarjottu tie on tässä mielessä vain muutaman vuosikymmenen mittainen ja menestyksen indikaattoreista huolimatta yhä poliittisesti kiistanalainen.

**2. MITEN SUOMI LAKKASI
OLEMASTA KEHITYSMAA?
TALOUDELLINEN JA INHIMILLINEN
KEHITYS 1800- JA 1900-LUVUILLA**

1. Finnish Relief Fund 1940, 18–19. "In the final upheaval of the Great War, after a heroic war of independence in 1918 lasting a few months, in which she was supported by Germany, Finland achieved complete independence, and this independence gave the strongest possible impulse to an all-round development of the nation. Within twenty years the cultivation of rye was doubled, the wheat harvest was multiplied by thirty. Exports of butter increased three times over and of cheese four and a half times over. The output of sawn timber was multiplied by six and that of cellulose by fifteen. The number of elementary school pupils more than doubled, that of secondary school pupils and University students doubled. The number of hospital beds increased by 150 per cent, the number of state and local medical officers by nearly 100 per cent, that of dentists by 250 per cent. These few random figures give an idea of the tremendous rate of development." (Suom. S. S.)
2. Stanton 2007.
3. Deaton 1997, esim. 32–33; Prados de la Escosura 2010, 842–843. HDI esitetiin parannuksena hyvin samankaltaiseen niin sanottuun fyysisen elämänlaadun indeksiin.
4. Crafts 1997, 302.
5. Crafts 1997, 302–303.
6. Stanton 2007; Prados de la Escosura 2015, 4–5; Crafts 2002.
7. Esim. Prados de la Escosura 2015, 5–8.
8. Amendola, Gabbuti & Vecchi 2017; vrt. Booysen 2002, 142.
9. Crafts 1997; 2002; Prados de la Escosura 2010; Prados de la Escosura 2015; Felice & Vasta 2015.
10. Crafts 1997, 312–313; vrt. Sandberg 1979.
11. Esim. Bleakley, Costa & Lleras-Muney 2013; Parman 2015; Arora 2001; Olkkola 2015.

12. Gidwitz ym. 2010, 3–7. Indeksä on tällöin muotoa $HHDI = Y^{(1/3)} H^{(1/3)} E^{(1/3)}$, jossa Y on bruttokansantuote henkeä kohden, H koulutus ja E elinajanodote, kukin ensin muunnettuna indeksimuotoon kaavalla $I = (x - Mo) / (M - Mo)$, jossa x on mitattava ulottuvuuden arvo, Mo sen minimi ja M sen maksimi.
13. Sandberg 1979.
14. Laskelmat perustuvat korkeammilla arvoilla epälineaarisesti muunnettuun ”HIHD”-indeksiin, joka voi periaatteessa tuottaa eri tuloksen kuin HHDI myös kasvukontribuutioiden osalta. Prados de la Escosura 2015.
15. Crafts 1997; 2002.
16. Myllyntaus 1991, 118.
17. Banks 2010. Tätä sarjaa on hyödynnetty vain vuoteen 1960 asti. Sen jälkeiseltä ajalta viitataan ilmeisesti joko YK:n, Maailmanpankin tai muiden tuottamiin kansainvälisiin lähteisiin, mutta lukutaitosarja notkahtaa epäuskoavasti saumakohdassa vuosien 1960 ja 1965 välillä, mikä vaikuttaa myös laskettuun indeksiin. (Prados de la Escosura 2015, sähköinen liite).
18. Kokkinen 2012a, 121–124.
19. Bkt on ilmaistu vuoden 1990 Geary-Khamis-dollareissa (yksi Geary-Khamis-dollarä vastaa kansainväliseltä ostovoimaltaan yhtä USA:n dollaria vuonna 1990). Riitta Hjerppen ja kumppaneiden kokoama kansallinen historiasarja on käytännössä sama kuin kansainvälisenä päälähteenä toimivassa Angus Maddisonin tietokannassa, joskin jälkimmäistä on korotettu noin kolmella prosentilla vuodet 1870–1975, jonka jälkeen relaatio vaihtelee hieman. Elinajanodote perustuu aina samaan lähteeseen (Kannisto & Nieminen 1996).
20. Myllyntaus 1990, 168. Vuosien 1880 ja 1890 luvut on laskettu suhteuttamalla kaikki kirjoitustaitoiset yli 10-vuotiaaseen väestöön, kun taas myöhemmät vuodet perustuvat tilastoinnin muutoksen myötä raportoituun kirjoitustaitoisien osuuteen yli 15-vuotiaista. Varhaisemmilta vuosilta kirjoitustaitoisia ei itse asiassa ole eroteltu iän mukaan, mikä tekee osamäärän määrittäjän valinnasta ongelmallista. (SVT VI:11:2, taulu 10) Esimerkiksi kirjoitustaitoisien suhteuttaminen yli 15-vuotiaaseen väestöön vuonna 1880 johtaisi indeksin rakentamis- ja laskutavan takia kuitenkin vain noin vajaan puolen pisteen nousuun HHDI:ssä.
21. Ravallion 2010.
22. Päälähte on eri lähteistä dataa kokoava ja puhdistava historiallinen Clio Infra-hyvinvointitietokanta, ks. van Zanden ym. 2014.
23. Se pysyisi jokseenkin samana, joskin vähemmän vivahteikkaana, esimerkiksi vertaamalla Clio Infran sisältämään ryhmään ”Itä-Eurooppa” (7–28 valtiota tutkimusajanjaksolla), jonka indikaattoreita Venäjän paino vetää alas. Van Zanden ym. 2014, 66.
24. Clio Infran bkt-luvut ovat peräisin Angus Maddisonin työhön pohjautuvasta Maddison Projectista.
25. Aineistoa tästä indikaattorista löytyy myös Robert J. Barron ja Jong-Wha Leen tietokannasta, ks. Barro & Lee 2013, joskin sen Suomea koskevat luvut vaikuttavat ongelmallisilta. Historiallisia bruttokoulunkäyntiasteita hyvin suuressa maajoukossa ovat puolestaan arvioineet Benavot & Riddle (1988).
26. Peltonen 1992a.
27. Heikkinen 1997, 180.
28. Saaritsa 2016.
29. KM 1940:5; Olkkola 2015, 41–42; Peltola 2008, 85–90; Saaritsa 2016; Roikonen & Heikkinen 2018.
30. Esim. Pitkänen 2007, 69–70; Peltola & Saaritsa 2019; Mattila 2011, 51–52; Waris 1934, 9–26.
31. Saaritsa 2014; Mattila 2011.
32. Tuomaala 2004.
33. Laurent 2011; tuberkuloosin kuolleisuusosuudesta Suomessa ks. Bowden ym. 2013; Pitkänen, Koskinen & Martelin 2000, 1702.
34. Harjula 2012.
35. Saaritsa & Kaihovaara 2014; vrt. Goldin 1994.

36. Hjerppe 1988; Hannikainen 2004.
37. Kettunen 2001, 70–71; Heikkinen 2011, 50–52; Jaakkola 1996; Harjula 2012, 34; Saaritsa 2014; teknillisen kou-lutuksen jälkeenjääneisyydestä Suo-messa tällä periodilla ks. Fellman 2001.
38. Tuomaala 2011.
39. Saaritsa & Kaihovaara 2014; Kaarni-nen 2011, 419.
40. Crafts 1997, 312–313; Benavot & Riddle 1988; Cvrcek & Zajicek 2013.
41. Kokkinen 2012a. Vastaavansuuntaisia tuloksia on saatu myös kansainvälisissä historiallisissa analyyseissa, esim. Barro & Lee 2015, luku 4.